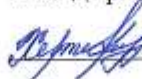

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение средняя
общеобразовательная школа имени Кунзук Айланмаа Арбычыгаевны села Хемчик
муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва»

«Согласовано»

зам. директора по УВР

 Хертек Ч.А.

«28» 08 2023г.

«Утверждаю»

директор школы:

 Сайын-Маадыр С.Д.

«28» 08 2023г.

Рабочая программа по учебному предмету

«Тувинская литература»

5 класс

Составители: учитель родного
(тувинского) языка и литературы Салчак А.Ш.

с. Хемчик- 2023г.

5-ки класстын «Төрөөн (тыва) чогаал» эртеминге Федералдыг ажылчын программасы

Бай-Тайга кожууннун Хемчик сумузуунун Кунзук А.А. аттыг муниципалдыг бюджеттиг ооредилге чери ортумак ооредилге школазынын «Төрөөн (тыва) чогаал» эртеминге Федералдыг ажылчын программасы («Төрөөн дыл болгаш төрөөн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программасы) тыва дылын эки билир уругларга таарыштыр кылдырган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур- уткалыг кезээ, тыва чогаал программанын шингээткениниң түңнелдерин киирген.

Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилгепланында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шингээткениниң түңнелдерин киирген.

Тайылбыр бижик.

Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, Россияның хөй националдыг чоннары- биле акы-дуңмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдырган, эртемни дес- дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.

Кижилерге ынак болурунга, тыва чоннуң культуразын суртаалдаарынга, янзы-бүрү чоннарның дылын, ёзу-чаңчылын хүндүлээринге, найыралдыг харылзаа тудуп чурттаарын хевирлээринге, делегейге тайбыңны чарлап делгередиинге, өзүп орап салгалды кижизидеринге тыва литератураның салдары улуг. Ол Бүгү-российжи үнө кылдыр санаттынып турар.

Өөредилгениң аңгы-аңгы чадаларынга, уругларның назы-харынга, сонuurгалдарында дүүштүр чечен чогаал – уран чүүлдүң хевири дээрзин шингээдирин Программада киирген. Уран чүүлдүң бүгү хевирлери-биле бир дөмей чогаалдың өзөөн автор – чечен чогаал (сөзүглел) – номчукчу деп билиишкиннер тургузуп турар.

Тыва чогаал эртеми уругларны чаагай үзел-бодалдарлыг болурун, эстетиктиг көрүжүн хевирлээр, ном-дептерге сонuurгалдыг, бойдуска, кижиге, дириг амытаннарга

ынак, ужур-чурумгакижизидер. Чүвени хөй талалыг шингээдир, делгем билиглиг, аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай болурун хевирлээр.

Тыва чогаалды төөгү болгаш ёзу-чаңчылдарга даянып өөредирин программада үндезин кылдыр алган. Тыва чоннуң улусчу кижизидилгезин, ёзу-чаңчылдарын, чаңчылчаан ажил-ижин, делегейже көрүүшкүнүн илереткен чогаалдарны уругларга таныштыарын болгаш сайгарып өөренирин кичээнгейге алган. Амыдыралдың бүгү байдалдарында амыдырап-чурттаарынга уругларны белеткээрин чугулага ап турар.

Тыва чогаал эртеминиң ужур-уткалыг кезээнде аас чогаалының жанрларын, тыва чогаалчыларның кижизидилгеге салдарлыг чогаалдарын, ол ышкаш Россия болгаш делегей чоннарының, Тываның орус дылдыг чогаалчыларының тыва дылче очулдурган чогаалдары кирип турар.

Эрте-бурунгу шүлүк тургузуглуг «хам алгыштары» деп билигни программада бир дугаар кириген. Алгыш-йөрээлдерде, хам алгыштарында национал-төөгүлүг болуушкуннар, үндезин ёзу-чаңчылдар кирген дээрзин уруглар өөренир.

Россияда хөй аймак чоннуң төөгү-культурлуг амыдыралын, чараш мөзү-шынарын болгаш чаңчылдарын көргүскен аас чогаалының хевирлерин, чечен чогаалын шингээдири улуг кижизидикчи болгаш өөредиглиг салдарлыг.

9 класска тыва чогаалды төөгү-биле холбап, төөгү-литературлуг принципке даянып өөредир: эрте- бурунгу түрк бижимел тураскаалдар, орхон-енисей бижимелдери, XX вектин тыва чогаалы, XXI вектин бирги чартыының чогаалдары.

Тыва чогаал эртемин өөредириниң ужур-уткалыг кезээ.

Улустуң аас чогаалы: үлегер домактар, чечен сөстөр, улустуң ырылары, кожамыктар, тывызыктар, тоолчургу чугаалар, төөгү чугаалар, йөрээлдер, хам алгыштары, тоолдар, маадырлыг тоолдар (эпос);

эрте-бурунгу түрк бижимел

тураскаалдар; тыва чогаал проза,

поэзия, драматургия;

Россия чоннарының чогаалы, делегей чоннарының

чогаалдары; литература теориязы (шингээдир ужурлуг

ниити билиглер).

Тыва чогаал эртемин өөредир дараазында сорулгаларны чедип алырынче

угланган: уругларның номчулгага сонuurгалын бедидер, номчулга болгаш чугаа культуразынга өөредирчоннуң аас чогаалының чараш мөзү-шынарынга хамааржыр үнелерни билир кижилер болуп хевирлеттинеринге чаңчыктыралар;

номчаан чүүлүнүң утказын билип, тайылбырлап, сайгарып, шын үнелеп туралар, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажылдарны күүседир;

амыдыралды чечен чогаалда көргүскенин сеткил-сагыжы-биле хүлээп, медреселдиг-биле угаап, ханы сайгарып, болуушкуннарга хамаарыштыр бодунуң бодалын бадыткап, өскелерниң туружун билип, чечен чогаалда амьдыралды көргүскен онзагай арга, чонунуң чаңчылчаан ажыл-хожулун, чуртталгазын көргүскен үнө дээрзин билиндирер;

бодунуң болгаш өске чоннарның үндезин ёзу-чаңчылдарынга, чечен чогаалынга хүндүткелдиг, кижиге ынак, хамааты болгаш патриотчу бот-медресели бедик кижиниң ниити сайзыраарынга чогаалдың уjur-дузазын суртаалдап, бот-тускайлаң номчуттунарынга сонuurгалдыг болурун кижизидер.

Тыва чогаалды шиңгээдиринге сүмелеп турар шактар саны -5 класска - 68 шак (неделяда 2 шак).

Тыва чогаал эртеминиң программаны ортумак ниити өөредилгеге шиңгээткениниң түңнелдери.

Ортумак ниити өөредилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртеминиң программаны шиңгээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге:

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраларынга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарынга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыынга хүндүткелдиг болуру, өг-бүле херээниң, өөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажыл-херээнге идепкейлиг болуру, амьдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыынга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарынга сундулуг чоруктан

ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарныңкижиниң чуртталгазынга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгашхүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразынгабодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары; чогаалдарда чижектерге даянып алгаш, школаның бот-билчииникиниң, бот-деткижииникиниңчаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг киржип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) патриотчу кижизидилге:

чүдүлге-сүзүглеси аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кижигүнү мен деп медереп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүнге, культуразынга сонuurгалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле чоокшулаштыр өөренирин медереп билири;

бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүнде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедииникиннерин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге – символдарга, күрүне байырлалдарынга, төөгү болгаш бойдус өнчүзүнге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарынга хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарынга дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңынга болгаш ажыл-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунуң хөделииникиннериниң уржук- салдарларын медереп билири, бодунуң болгаш өске улустуң аажы-чаңынга, ажыл-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделиишкиннерни хүлээвези, бот-хуунуң болгаш ниитилелге кижиниң хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге:

уран чүүлдүң хевирлерин, бодунуң болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шингээдири, уран чүүлдүң хевирлериниң, ооң иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынның салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчишкин аргазы деп медереп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннуң ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунуң болгаш делегей уран чүүлүнүң үнезин билири;

уран чүүлдүң янзы-бүрү хевирлеринге бодунуң хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

бодунуң амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыг- даа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының үнезиниң уг-шиин билири, харысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагыыры, өөредилгениң болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири;

багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдерниң кижиниң угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыдаянзы-бүрү медээлерниң хоралыын, ооң иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин сагыырын медереп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделириниң сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег

нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелерниң сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медресеп билири;

б) күш-ажыл кижизидилгези:

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланыышкынныг сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажилды планнап, күүседиринге харыысалгалы; чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонугалы, ажилдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузанын, ооң ажыктыын медреселдиг-биле билип турары;

шингээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, күш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түңнелдери кандыг болурунга сонугалды, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзинбилип турары;

7) экологтуг кижизидилге:

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин түңнөп болгаш үнелеп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыгуржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагырын медресеп билири; технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шингээдир, камгалаарайтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем үндезинниг угаап шингээдишкинни билири:

өөренген болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдиң амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын

тодарадып билири;

төрээн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдириниң кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртеминиң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түңнелдиг күүседирин билири;

9) ниитилелде, бойдуста өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып билири:

хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктерге, каттыжылгаларга, өг-бүлеге шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыыры, хүлээлгени күүседири, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билир чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга- дуржулгазын кады ажылдажылгага киириштирерин билири;

чогаалда овур-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлугаргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билирин болгаш четпезин медресеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры; кол билиг, терминнер болгаш концепцияда билиишкиннерге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири;

ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири; амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдин дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

Ортумак ниити өөредилгеде тыва чогаалды шингээткен түңнелинде өөредилгениң угаап шингээдири, харылзаажылга чорудар, башкарылгалыг бүгү

талалыг кылдыныгларын чорудуп база демнежип ажылдаарын билири өөреникчилерге хевирлеттинер.

Өөредилгени угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар дараазында логиктиг хөделиишкиннер өөреникчилерге хевирлеттинер: объектилерниң (уран-чечен болгаш өөредилге сөзүглелдери, чогаал маадырлары болгаш оон-даа өске чүүлдер) болгаш болуушкуннарның (чечен чогаалда угланыышкыннар, төөгү-литературлуг хөгжүлдө чадалар) боттуг демдектерин илередип болгаш сайгарып билири; литературлуг сайгарылганы чорудуп билири, билигни түңнээр, деңнээр, сайгарылга кылыр үндезиннерин болгаш негелделерин тодарадып билири; сорулгага дүүштүр сайгарып турары чогаал сөзүглелинде барымдааларның болгаш хайгааралдарның үндезинин, чөрүшкээн деңнээри, түңнелдер тодарадыр негелделерин илередип билири; салдырган сорулганы күүседиринге медээлер болгаш барымдааларның эвээш бооп турарын илередири; литературлуг угланыышкыннар, оларның хөгжүлдөзи, чогаалда болуушкуннарның чылдагаан болгаш түңнелин илередири, дедукциялыг болгаш индукциялыг угаалгаларга база оларның аразында харылзаалыын даап бодаан угаалгага даянып, түңнел үндүрери; янзы-бүрү сөзүглелдер-биле ажылдаарының өөредиглиг сорулгаларын бот-тускайлаң шилип (айтырыгны шиитпирлээриниң каш янзы аргаларын деңнээри, бодунуң шиитпирлеп үндүргеникаш янзы негелделериниң иштинден тааржырын шилип алыры) билири.

Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар шинчилел ажылы-чорудулгазын күүседип билири өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр:

сайгарар айтырыгларны литературлуг билиглер шинчилээриниң үндезини кылдыр ажыглаары; шинчилел ажылының эки түңнелдиг болурун, херек кырында бар барымдааларның болгашшинчилээр ажылдарның харылзаалыын бот-тускайлаң тодарадып билири;

алыс шынга дүгжүп турар бодунуң болгаш өскелерниң бодалын, туружун, санал-оналын барымдаалыг, эртем даап бодаашкынныг тургузуп билири;
чогаалда болуушкуннарның, чөрүлдээлерниң аразында чылдагаан-түңнел харылзаалыын болгаш хамаарылгалыын тургузуп алганы план ёзугаар шинчилээри;
шинчилелден (эксперимент) үнген медээниң херек кырында ажыглаттынып болурун болгаш үндезинниг шынныын үнелеп билири;
кылдынган хайгааралдардан, шинчилел ажылды кылыр дуржулгалыындан түңнелди болгаш ниити түңнээшкинни бот-тускайлаң илередип билир; алган түңнелдерни бадыткалдарлыг үнелээр аргаларны ажыглап билири;
чогаалдан үзүндүлөрдө, болуушкуннарда чоокшулакшак азы дөмөй болуушкуннарны, оларның уржуктарын баш бурунгаар даап чугаалаар, ол ышкаш тургустунуп келген байдалдарда санал-оналын таныштырар, болуушкунну тайылбырлаар.

Өөредилгениң угаап шингээдириниң бүгү талалыг кылдыныглар кезээнде кирип турар медээ-биле ажылдаары өөреникчилерге дараазында ниити билиглерни хевирлээр:

бот-тускайлаң дилеп, шүүштүрүп, чаңгыс аайлап, сайгарып болгаш бар медээни өөредилгеге ажыглаары-биле шилип билири, ук медээлерни таныштырып, өскертип билири;

өөредилгениң сорулгазынга дүүштүр шинчилел ажылдарын азы өске-даа медээни таныштырарда, иллюстрациялар, схемалар, диаграммалар, оон-даа өске графиктиг чуруктарны таныштырартаарымчалыг арганы бот-тускайлаң шилип, шинчилээр уjurлуг ажылдарга шын ажыглап билири; чечен чогаал база өске-даа медээ дугайын таныштырар аргаларның үлегерлерин шилиир болгаш янзы-бүрү медээлерни сайгарып, тайылбырлап билири;

янзы-бүрү медээлерден алдынган үндезиннерде дөмөй барымдааларны (ол-ла бодалды, тайылбырны бадыткап азы буруу шаап турары) тывар;

чогаал сайгарарынга башкының саналдааны азы бодунуң тургусканы негелделерни күүседиринг янзы-бүрү медээлерге даяныры идегелдиг дээрзин үнелээри;
янзы-бүрү медээлер-биле билдилиг ажылдап шыдаар арга-шинээ (номнар,

өөредилге номнары, справочниктер, энциклопедиялар, каталогтар, словарьлар, CD-Rom, Интернет).

Өөредилгениң харылзаа чорудар бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар харылзажып ажылдап билири уругларга хевирлеттинер:

бодунуң бодалын, туружун өске кижилерге билдингир илередип шыдаар, сеткил-сагыш хайныышкынынныг чугаа үезинде туружун таарыштыр илередип, сорулгазынга дүүштүр аас болгаш бижимел ажылдарны күүседери;
аас чугаага харылзажыр аргаларны болгаш социал им-демдектерниң утказын билир, чөрүлдээлиг байдалдарның үндезинин чечен чогаалдар-биле деңнеп, тодарадып шыдаар, маргылдаалыг байдалдарны чавырап дугуржулгалыы;
өскелерниң сагыш-сеткилин билири, чугаалажып турар кижизинге хүндүлелдиг, чөпшээрешпейн турарын таарымчалыг саналдаары, кичээлдиң азы маргылдаалыг чугааның темазыншиитпирлээринге айтырыгларны эп-чөптүг салып билири, өскелерни деткири; бодаалдары өскелерниң бодаалдары-биле деңнээр, карышкактыг болгаш дөмей туруштарны тывары; литературлуг сайгарылга кылып дуржулгазынга, шинчилел, төлөвилел кылып билиринге даянып, күүсеткен ажылын хөйүнүң мурнунга таныштырары;
таныштырылганың сорулгаларынга база дыңнакчыларга дүүштүр, илеткээриниң хемчээлин, аргазын бот-тускайлаң шилип билир, чуруктарлыг бижимел сөзүглелдерни деңнеп, чедимчелиг таныштырып билири.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бодунуң ажыл-чорудулгазын таарыштырып ажылдап билири өөреникчилерниң таарыштыр ажылдап билирин хевирлээр:
чечен чогаалдарда теманы, болуушкуннарны сайгарып, өөредилге болгаш амыдыралчы байдалдарда канчаар шиитпирлээрин илередири;
бот-тускайлаң, бичии азы ниити бөлүккө шиитпир хүлээп ап тура, янзы-бүрү көрүштерниң (туруштарның) ужур-утказын, уг-шиин тодарадып билири;
сорулгага дүүштүр онаалганы азы ооң кезек чамдыын күүседиринге таарыштыр тургусканы ажылдың чурум ёзугаар планын бот-тускайлаң тургузуп билири, бодунда бар билиинге болгаш арга-шинээнге дүүштүр онаалганы күүседирин тайылбырлап көргүзери;

чогаалды, сөзүглелди сайгарар ажилдың, ол ышкаш амыдарап-чурттаарының, планын тургузары, сайгарылга кылыр арга-дуржулгазынга даянып, саналдап турар планны эдип-чазап билири;

шилип алган шиитпири болгаш хүлээп алганы ажылы дээш харыысалганы алыры.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныгларының кезээнде кирип турар бот- хыналданы чорудары, сорук кириишкини, бодун болгаш өскелерни шын билип турары өөреникчилерниң таарыштырып ажилдаар арга-шинээн хевирлээр:

чогаал эртемин шингээдиринге бот-идепкейлиг болуру, ажылынга хамаарыштыр бот-хыналдакылыры база бот-үнелел бээр аргаларны ажыглап билири;

өөредилгениң байдалын шын үнелээри болгаш ону өскерттип болурунун планын сүмелээри; өөредилгениң сорулгазын боттандыарда, бар үлегер-чижектерни, бергедээшकिनер тургузупболгу дег байдалдарны чугулага алыры, сүмелерни барымдаага ап, таарыштырып ажилдаарынчугулалаары;

ажылдың чедиишкинниг, чедимче чок түңнелдиг бооп болурунун чылдагааннарын тайылбырлаар, алган арга-дуржулгазынга үнелелди бээри, тургустунган байдалдарда шын, таарымчалыг үнелелдисалып билири;

чаа байдалдарның, өскерлип турар болуушкуннарның, ол ышкаш илереттинген чазыгларның, тургустунуп турган бергедээшकिनерни үндезинге ап, эдилге-чазалга кылыры, түңнелдерниң сорулга болгаш негелделерге дүгжүп турарын шын үнелээри;

бодунун сагыш-сеткил байдалын болгаш өскелерниң иштики байдалын тус-тус деңнеп, ылгалын тодарадып болгаш башкарып билири;

сагыш-сеткил байдалын тодарадып, ооң чылдагаанын сайгарып билири;

чечен чогаалда чижектерни сайгарып тура, бодун өске кижиниң орнунга салып билири, өскекижиниң кылып турар хөделиишкиннериниң чылдагаанын болгаш бодалын билип турары; бодунун сеткил-сагыш илерээшкинин таарыштырып билири;

чогаал маадырларының аразында харылзааларны сайгарып тура, өске кижиге, ооң бодалынга, санал-оналынга медреселдиг хамаарылгазы;

боду, ол ышкаш өске кижі база чазып болур дээрзин медереп билири; бодун болгаш өскелерни буруу шаап, кочулааашкын чок хүлээп билири; бодунга болгаш өскелерге ажык сеткилдиг болурун медереп билири; долгандыр бүгү байдалды хыналдага ап шыдавас дээрзин медереп билири.

Кады ажылдаарының дараазында мергежилдери өөреникчилерге хевирлеттинер:

тыва чогаал кичээлдеринге тодаргай чидиг айтырыгны шиитпирлээринге команда-биле (ийилеп, бөлүктөп, ниити) болгаш хуузунда ажылдаарын билир, ажыктыг талаларын шилип турар, салдырган сорулганы күүседирде, хөй-биле ажылдаарының чугулазын үндезинниг бадыткап билири;

өөредилгениң демнежип ажылдаар сорулгазын, ону чедип алыры-биле ниити ажылдаарын чорудуп билири: хуузунда даалгаларны хуваар, аразында дугуржуп аар, кады ажылдаарының аргаларын, чорудуун болгаш түңнелин сайгарары; элээн каш кижилерниң бодалдарын түңнээринге, башкарарынга, даалгалар күүседиринге, өскелерни дыңнап билиринге белени;

сонуургал болгаш кады ажылдаары эштери-биле харылзаалыын барымдаалап, тыва чогаал кичээлдеринге демнежип ажылдаарын планнап билири, демнежилге үезинде бодунуң амы-хууда киржилгезин тодарадыры, бөлүктөп ниити ажылдаарынга команда кежигүннериниң аразында ажылдарны хуваары;

ниити ажылда бодунуң кезээн күүседир, ооң эки шынарлыг болурун чедип алыры, ол ышкаш команданың өске кежигүннери-биле ажылын таарыштырып билири; кады ажылдажылга үезинде ниити бөлүккө бодунуң ажылының шынарын негелде ёзугаар үнелеп билири;

даанган ажылдарын боттандырар сорулгазынга дүүштүр командада кижі бүрүзүнүн эки түңнел чедип алыр дээш киирген үлүүн деңнээри, харыысалгалыын болгаш бөлүккө күүсеткен ажылды түңнээринге белени.

Төрээн (тыва) чогаалды өөренигениниң предметтиг түңнелдери.

5-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында билиглерни шингээдиپ алыр: чогаалдың темазын болгаш кол бодалын тодарадып билир;

дылдың чурумалдыг аргаларын (деңнелге, эпитет, диригжидилге) тывар, оларның
 сөзүглелгесалдарын тодарадыр, маадырларның овурун ылгап билир;
 улустуң аас чогаалының жанрларын ылгап, аас чогаалының аңгы-аңгы
 хевирлериниң дылыныңонзагайын тодарадып билир;
 тоолдарның хевирлерин ылгап билир: дириг амытаннар дугайында тоолдар,
 хуулгаазын тоолдар, анаа тоолдар;
 тоолдарның өөредиглиг утказын тодарадып, кол маадырларның аажы-чаңынга,
 маадырларныңаажы-чаңынга деңнелгелиг үнелел бээр;
 литературлуг (авторлуг) тоолдан улустуң тоолун
 ылгап билир; уран номчулганы, рольдап
 номчуурунуң аянын билир;
 сөзүглелди план ёзугаар, шилилгелиг болгаш тодаргай эдерти чугаалаар;
 чогаалда маадырларының хөделиишкиннеринге бодунуң хамаарылгазын илередип,
 монологчугааны күүседип, сөзүглелден бадыткалдыг чижектерни ажыглап билир;
 бердинген айтырыгларга аас болгаш бижимел хевирлиг долу харыыны берип
 шыдаар

5-ки класска ооренир материалдын тургузуу

1.1. Ном дугайында сөс

1.1.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары. С.А. Сарыг-оол.

Шүлүк «Ном».

Ю.Ш. Кюнзегеш. Шүлүк «Сиген шөлүндө».

1.1.2. Тыва чогаалчыларның прозазы.

С.А. Сарыг-оол. «Эдер амытаннар» («Аңгыр-оолдуң тоожузу» деп чогаалдан үзүндү).

1.2. Эгээртинемес эртинге байлак – аас чогаалы.

1.2.1. Улустуң аас чогаалы.

Тоолдар. Аас чогаалының биче хевирлери.

Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр. Тывызыктар.

Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай».

Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол», «Чаңгыс ой аъттыг үш алышкы».

Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс», «Кускун биле Үгү».

1.2.2. Россия чоннарының чогаалы. Делегей литературазы.

Леонардо да Винчи. Притчалар «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан (очул.Б.О. Казырыкпай).

Бурят улустун аас чогаалы.

Триада – айтырыг хевиринде киирген тускай кыска тывызык.

1.3. Аас чогаалындан ужукталгаш...

1.3.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

К-Э.К. Кудажы. «Кым эң ажыктыгыл?».

М.С. Эргеп. «Чартык арбай», «Хек чүге ыраажы болганыл?».С.С. Сүрүң-оол. «Карактар дугайында маргылдаа».

Ч.М. Чүлдүм. «Тарааның тывылганы». О.О. Сувакпит. Басня «Арзылаң биле Пар».С. С. Серен. Басня «Ном биле Портфель».

1.3.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы.

И.А. Крылов. Басня «Каарган болгаш Дилги» (очул. С.А. Сарыг-оолдуу).Л.Х. Иргит. Басня «Теве».

Шоодуглуг чогаалдар.

1.4. Чаштар делегейи.

1.4.1. Тыва чогаалчыларның прозазы.

Л.Б. Чадамба. Тоожу «Аян-чорук» (шилиттинген эгелер).М.К. Өлчей-оол. Чечен чугаа «Хөөрээрниң чугаалары».

О.К. Саган-оол. Чечен чугаа «Эжишкилер» (шилиттинген эгелер).О.О. Сувакпит. Чечен чугаа «Аът чарыжы».

М.С. Эргеп. Тоожу «Өдүгенде чайлаг» (шилиттинген эгелер).Ш.М. Суван. Тоожу «Кара-Баштыг» (шилиттинген үзүндү).

1.4.2. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

Р.Д. Лудуп. Шүлүк «Таваар, маажым бадып келгеш».

1.5. Хуулгаазыннар делегейи.

1.5.1. Тыва чогаалчыларның проказы.

Ш.М. Суван. Тоожу «Хүн-Херелден аалчылар» (шилиттинген эгелер). Н.Ш. Куулар. Тоожу «Танаа-Херелдин чуртунда» (шилиттинген эгелер). Э.Л. Донгак. Уругларга тоол «Буянның амытаннар».

1.6. Ыдыктар.

1.6.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары. С.Б. Пюрбю Шүлүк «Ынак Тывам».

О.О. Сувакпит. Шүлүк «Россияга алдар».

А. Үержаа (А.Ү. Күжүгет). Шүлүк «Ие дылым».

1.7. Тиилелгениң сылдыстары.

1.7.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары.

С.А. Сарыг-оол. Шүлүк «Маадыр Чүргүй-оол».

1.7.2. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы. Муса Джалиль. Шүлүк «Укчугаштар» (очул. М.А. Күжүгет).

1.8. Дириг амытаннар делегейи.

1.8.1. Тыва шүлүкчүлерниң чогаалдары. Ю.Ш. Кюнзегеш. Шүлүк «Эзимнерниң ыры».

1.8.2. Тыва чогаалчыларның проказы.

С.С. Сүрүн-оол. Чечен чугаа «Ус-кушкаш».

М.А. Кужугет. Чечен чугаа «Азыранчып чорааш...» (шилиттинген эгелер).

1.8.3. Россия чоннарының чогаалдары. Делегей литературазы. В.М. Санги. Чечен чугаа «Баштайгы олча» (очул. Д.С. Куулар).

1.9. Литература теориязы.

Хуулгаазын тоолдар. Анаа тоолдар. Дириг амытаннар дугайында тоолдар. Авторлуг тоолдар. Басня. Деңнелге. Эпитет. Диригжидилге. Пейзаж.

5-ки класстын торээн чогаалга темалыг планнаашкыны

№	Кичээлдин темазы	Шагы
1	Ном дугайында сөс.	1
2	С. А. Сарыг-оол «Ном».	1
3	Ю. Ш. Кюнзегеш «Сиген шөлүндө». Деңнелге.	1
4-5	С. А. Сарыг-оол «Эдер амытаннар».	2
	Эгээртинемес эртинге байлак- аас чогаал.	
6	Улустун аас чогаалы. Тоолдар.	1
7-8	Хуулгаазын тоолдар. «Тос оолдуг Доктагана кадай».	2
9-10	Анаа тоолдар. «Балыкчы Багай-оол».	2
11	«Чаңгыс ой айттыг үш алышкы».	1
12	Дириг амытаннар дугайында тоолдар. «Чеди иелиг Чес-Мыйыс».	1
13	«Кускун биле Үгү». Эпитет дугайында билиг.	1
14	Леонардо да Винчи «Итпиктер болгаш оларның оолдары», «Пеликан».	1
15	Үлегер домактар болгаш чечен сөстөр дугайында билиг.	1
16	Класстан дашкаар номчулга. Б. К. Будуп «Пословицы и поговорки тувинского народа».	1
17	Бурят улустун аас чогаалы. Триада.	1
18	Аас чогаалының биче хевирлери. Тывызыктар дугайында билиг.	1
	Аас чогаалындан ужукталгаш	
19-20	К-Э. К. Кудажы «Кым эң ажыктыгыл?»	2
21	М. С. Эргеп «Чартык арбай».	1
22	С. С. Сүрүн-оол «Карактар дугайында маргылдаа».	1
23	Ч. М. Чүлдүм «Тарааның тывылганы».	1
24	М. С. Эргеп «Хек чүге ыраажы болганы?» Авторлуг тоолдар.	1
25	О. О. Сувакпит «Арзылаң биле Пар». Басня дугайында билиг.	1
26	С. С. Серен «Ном биле Портфель».	1
27	И. А. Крылов «Каарган биле дилги». Диригжидилге дугайында билиг.	1
28	Л. Х. Иргит «Теве».	1
	Чаштар делегейиниң көрүүнчүү	
29-32	Л. Б. Чадамба «Аян- чорук».	4
33	Ө. К. Монгуш «Тергелиг аът».	1
34-35	О. К. Саган-оол «Эжишкилер». Пейзаж дугайында билиг.	2
36-37	О. Ө. Сувакпит «Аът чарыжы».	2
38-41	М. С. Эргеп «Өдүгенде чайлаг».	4
42-43	Ш. М. Суваң «Кара-Баштыг».	2
44	Р.Д.Лудуп «Таваар, маажым бадып келгеш».	1
	Хуулгаазыннар делегейи	
45-47	Ш. М. Суваң «Хүн-Херелден аалчылар».	3
48-51	Н. Ш. Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда».	4
52-53	Э. Л. Донгак «Буянның амытаннар».	2
	Ыдыктарым	
54	С. Б. Пюрбю «Ынак Тывам».	1

55	О. Ө. Сувакпит «Россияга алдар».	1
56	А. К. Үержаа «Ие дылым».	1
	Тиилелгениң сылдыстары	
57	С. А. Сарыг-оол «Маадыр Чүргүй-оол».	1
58	Муса Джалиль «Укчугаштар».	1
59-60	М. Сундуй «Дайынчылар».	2
61-62	О. Ө. Сувакпит «Кечил-оолдуң солдаттары».	2
	Дириг амытаннар делегейи	
63	Ю. Ш. Кюнзегеш «Эзимнерниң ыры».	1
64	К. М. Аракчаа «Сыын мунупкан».	1
65	С. С. Сүрүң-оол «Ус-кушкаш».	1
66-67	М. А. Күжүгет «Азыранчып чорааш».	2
68	В. М. Санги «Тулаага ужураажышкын».	1